

**Lund Rekomandacija
pe Efektivno Lethanipe/Participacia
Nacionale Minoritetengi
thaj Eksplanaciake/Sikavimaske Note**

Septembri 1999-to bersh

**Lund Rekomandacija
pe efektívno Lethanipe/Participacia
Nacionale Minoritetengi
thaj Eksplanaciake/Sikavimaske Note**

Septembri 1999-to bersh

Kava lil si tradino avri/printime katar e fondacia pala Mashkar-Etnikane Relacie. Maj shukares kamas tumendar te keren kopie thaj te keren distribucia kadale lilesko.

ISBN 90 - 7598905 - 9.

Office of the High Commissioner on Nacional Minorities
Prinsessegracht 22, The Hague
Tel: +31 (0)70 312 5555
Fax: +31 (0)70 346 5213
E-mail: hcnm@hcnm.org
www.osce.org/hcnm/

SO SHAJ TE ARAKHEN ANDRE

Introdukcija	3
---------------------------	----------

Rekomandacie...

I. Sherutne/Generale Principura.....	7
II. Participacia ando keripe e decizijengo (decision making)	8
A. Aranzmanura po Centralo-Governosko Levelo	
B. Alosaripa/Elekcie	
C. Aranzmanura po Regionalo thaj Lokalo Levelo	
D. Advetoske/Turvinjimaske thaj Konsultative Organura	
III. Korko-Governipe	10
A. Na-Terotoriale Aranzmanura	
B. Terotoriale Aranzmanura	
IV. Garancie	13
A. Konstitucionale thaj Legale aktivitetura pala protekcia/arakhipe	
B. Drabura (Remedies)	

Eksplanaciake/sikavimaske Lund Rekomandacija...

I. Sherutne/Generale Principura.....	15
II. Participacia ando keripe e decizijengo	22
A. Aranzmanura po Centralo-Governosko Levelo	
B. Alosaripa/Elekcie	
C. Aranzmanura po Regionalo thaj Lokalo Levelo	
D. Advetoske/Turvinjimaske thaj Konsultative Organura	
III. Korko-Governipe	27
A. Na-Terotoriale Aranzmanura	
B. Terotoriale Aranzmanura	
IV. Garancie	32
A. Konstitucionale thaj legale aktivitetura pala protekcia/arakhipe	
B. Drabura (Remedies)	

INTRODUKCIA

Ando foro Helsinki kerdini si decizji ando Juli 1992-ro bersh thaj e Organizacia Pala Sekuritato thaj Ko-operacia ande Europa (OSCE) kerda nevo butjarimasko than (dia pozicia) pala Baro Komesari pe nacionale Minoritetura sar “jekh instrumento savo ka opril (kerel prevencia) e konflikton ande faza kana o konflikto shaj achavel pes”. Kadi pozicia si kerdini sar reackia pe situacia ande phurani Jugoslavia so darada e manushen kaj kade shaj kerel pes pe varesavo aver than ande Europa, specialo ande thema save si ande tranzicia thaj si po drom te astaren demokratia. Sa kava shaj phagavel/licharel o prosperiteto/anglunipe sar si vi sikadino ande Charteri/Sherutno Lil pala nevi Europa savo si kerdino ando Parizi thaj savo si lindo/adoptuime katar themenge sherutne thaj katar e Governura ando Novembri po 1990-to bersh.

Po 1-to Januari 1993-to bersh, o rajo Max.van der Stoel lijas pe peste responsabiliteto sar angluno OSCE-sko Baro Komesari pala Nacionale Minoritetura (HCNM). Sar sasa les vi maj anglal personalo experianca sar Mebro e Parlamentosko, sar Nederlandiako Ministro pala avrutne butja, sar permanento reprezentanto Khetanutne Naciengo thaj sar bare-vramako advokato pala manushikane xakaja/chachipa, o rajo Van der Stoel lijas sama pala but problemura save sasa mashkar minoritetura thaj centrale autoritetura/barederipe ande Europa thaj save, sar vov gindisarda, shaj avenas vi maj bare. Lokhes, sar baro diplomata, o Baro komesari pala Nacionale Minoritetura sasa involvirime (ispidino/tradino) ande importante/vasne procesura sar ande: Albania, Kroacia, Estonia, Hungaria, Kazakstan, Kyrgysztan, Latvia, Phurani Jugoslaviaki Republika Makedonia, Romania, Slovakia thaj Ukraina. Vov lijas than ande procesura save sasa fokusirime pe manusha save si nacionale/etnikane grupe thaj save si majoritetura ande jekh them vaj ande aver them si minoritetura, maj dur kava si intereso governoske barederipasko ande svako them thaj vash odi/godolese si potencialo problemo savo shaj kerel tenzie thaj problemura. Maj palal shaj phenel pes kaj gasave tenzie kerdine e Europakeri xistoria.

Po drom te dikhel pes so si esencia kadale problemosko ande relacia e nacionale minoriteturca, o Baro Komesari pala Nacionale Minoritetura (maj dur ando teksto BKPNM) kerel analiza sar jekh independanto/korkorutni rig. O BKPNM chi khelel rola sar jekh supervizorikano mehanizmo vov numaj vazdel opre e mashkarthemutne standardura save svako them akceptuisarda/lia sar sherutno/principialo butjarimasko fremo. Ande relacia pala kava vasno si te dzanel pes pala o kontrakto kerdino katar sa OSCE thema, specialo katar e thema save lie than pe Konferencia pala Manushikane Dimenzie (savi sasa kerdini ando foro Copenhagen po 1990-to bersh), thaj ando kotor IV si ramosardino/lekhardino so si e standardura pala nacionale minoritetura. Sa OSCE thema si limitirime katar Khetanutne Naciengere obligacie ande relacia pala

---

manushikane xakaja, minorititurenge xakaja kotar vaver rig, ande but thema save si OSCE membrura si limitirime e standardurenca kotar e Europako Konzilo.

Pala 6 bersh ande save kerda bare aktivitetura, o Baro Komesari pala Nacionale Minoritetura dikhla/arakhla teme save vazdina sar subjekto pire butjako ande but thema kaj kerda buti. Mashkar kadale teme si vi minorititurengi edukacia thaj utilizacia minorititurenge chibako, sar elemento po drom o te manush zurarel piro nacionalo identiteto. Gindosa te kerel jekh lachi strategija pala relevante minoritetoske xakaja o Baro Komesari pala Nacionale Minoritetura lia te kerel ko-operacia e Fondaciasa pala Mashkar-Etnikane Relacie na – governoske organizaciasa savi si kerdini ande 1993-to bersh kasko areslipe (golo)/cilo si te kerel speciale aktivitetura thaj kade te zutil Bare Komesarese pala Nacionale Minoritetura – te khetanil duj pinzarde expertura te keren elaboracia pala duj grupe e rekomandaciengo: **Hagoske** (foro Hague) **rekomandacie ande relacia pala Edukaciake xakaja/chachipa Nacionale Minorititurenge** (1996) thaj **Osloskere** (foro Oslo) **Rekomandacie ande relacia pala Lingvistikane** (chibake) **xakaja/chachipa Nacionale Minorititurenge** (1998). Liduj grupe e rekomandaciengo zutisarde sar referenca pala politika-thaj pala keripe e xakajengo/chachipengo ande but thema. E rekomandacie shaj arakhen pes (pe but chiba) katar Fondacia pala Mashkar-Etnikane Relacie bi lovengo.

Trinto tema savi vazda pes opre ande but situacie ande savo lia than vi o Baro Komesari pala Nacionale Minoritetura sasa participacia/lethanipe nationale minorititurengo ande governura e themenge. Po drom te kerel pes so maj bari expirianza mashkar OSCE thema thaj te mukel pes e themenge te pharuven expirianza mashkar peste o Baro Komesari pala Nacionale Minoritetura thaj OSCE ofiso vas Demokratikane Institucie thaj Manushikane xakaja kerde konferencia vas/pe sa OSCE thema thaj relevante mashkarthemutne organizacie savi akharda pes “Governura thaj participacia: Integracia pala Diverzitetura”. Kadi konferencia sasa kerdini katar Svicerlandiaki Konfederacia ando foro Locarno katar 18-20-to Oktobri 1998-to bersh. E sherutne po agor tradije avri vakaripe/vorba kaj kerde analiza pala e teme po mitingo/khetanipe thaj vazdije opre kaj so maj sigo trubul te “keren pes konkrete aktivitetura thaj vi ande avutni vrama elaboracia vavereder koncepturengi thaj mehanizmurengi pala lacho governipe ande savo ka len than vi e minoritetura savengo drom trubul te avel te keren integracia e diverzitetosko ando them.” Godolese/vash odi o Baro Komesari pala Nacionale Minoritetura akharda (dia sugestia) e Fondaciake Pala Mashkar-Etnikane Relacie thaj ande ko-operacia/khetani buti e Raoul Wallenber Institutosa pala Manishikano xakaj/chachipe te keren e grupa ande save ka beshen ande sasti luma pindzarde independante/korkorutne expertura te keren elaboracia rekomandaciengi ande relacia mashkarthemutne standardurenca.

Rezultato kadale iniciativako si i **Lund Rekomodacie pala Efektivno Iethanipe/ Participacia e Nacionale Minoritaturengo ando Publiko/Phutardino Dzivdipe** – save kade akharen pes godolese kaj e expertura maj paluno drom beshle ande kava Shvediako foro thaj gothe agorisarde e rekomandacie. Mashkar e expertura sasa e juristura save si specialistura pala mashkarthemutno zakono/xakaj, sikavne manusha pala politika save sasa specialistura pala themengo maj baro zakono thaj pala politikano alosarimasko sistemo sar vi sociologistura save si specializirime pala minoritutura. Pasha o rajo profesori Gudmundur Alfredsson savo sasa sherutno kadale kidimasko/mitingosko thaj vi direktori Raoul Wallenberg Institutosko aver manusha sesa:

Profesori Gudmundur Alfredsson (Islandia), Direktori Raoul Wallenberg Institutosko pala Manushikane xakaja thaj mashkarthemutno zakono, Lund Univerziteti; Profesori Vernon Bogdanor (Bari Britania), Profesori pala Governo, Oxford Univerziteti; Profesori Vojin Dimitrijevic (Serbia thaj Montenegro), Direktori Beogradeske Centrosko pala Manushikane xakaja; Doktori Asbjorn Eide (Norvegia), Butjarno po Norvegikano Instituto Manushikane Xakajengo; Profesori Yash Ghai (Kenia), rajo YK Pao profesori pala publiko zakono, Univerziteti andar Hong Kong; Profesori Hurst Hannum (Amerika), Profesori pala Mashkarthemutno Zakono, Fletcher shkola pala Zakono thaj Diplomacija, Tufts Univerziteti, rajo Peter Heris (Teluni Afrika), Maj purano Egzekutivo pala Mashkarthemutno vash Demokratia thaj politikane alosarimasko azutipe; Dr. Hans-Joachim Heintze (Germania), Direktori Insitutosko pala Friedenssicherungsrecht und Humanitares Volkerrecht, Ruhr-Universitat Bochum; Profesori Ruth Lapidot (Izrael), Profesori pala Mashkarthemutno Zakono thaj sherutno Akademiake Komitetosko e Institutosko pala Europake Studie, Hibu Univerziteti andar Jerusalem; Profesori Rein Mullerson (Estonia), Sherutno Mashkarthemutne Zakonosko katar King's koledzo, po Londonesko Univerziteti; Doktori Sarlotta Pufflerova (Slovakia), Direktori Fondaciako pala Minoritonge xakaja/chachipa; Profesori Steven Ratner (Amerika), Profesori pala mashkarthemutno zakono, Univerziteti andar o Teksas; Doktori Andrew Reynolds (Britania), Zutori e Profesorosko pala Governo, Univerziteti Notre Dame; rajo Miquel Strubell (Espania thaj Britania), Direktori Institutosko pala catalan Socio-Lingvistika, Generalitat de Catalunya; Profesori Markku Suksi (Finlandia), Profesori pala Publiko Zakono, Abo Akademiako Univerziteti; Profesori Danilo Turk (Slovenia), Profesori pala Mashkarthemutno Zakono, Ljubljana Univerziteti; Doktori Fernand de Varennes (Kanada), Direktori pala Azikano thaj Pacifikano Centro vash manushikane Xakaja thaj prevencia katar Etnikano Konflikto, Murdoch Univerziteti; Profesori Roman Wieruszewski

(Polandia), Direktori katar Poznan manushikane xakajengo Centro, Polandiaki Bari Akademia.

E standardura pala minoritaturenge xakaja/chachipa save akana ezgistirin/dzivdinen si kotor manushikane xakajengo, thaj e ekspertura/sikavne manusha teljarde katar o fakto kaj e thema trubun te oven po levelo mashkar but manushikane xakajenge obligacie vi e slobodija katar diskriminacia. teljarda pes vi katar e teza kaj majagorutno areslipe manushikane xakajengo si sasto thaj slobodo buxljaripe manusheske personalitetosko/manushipasko ande egalutne/jekh kondicie. Maj dur kerdini si teza/gindisarda pes kaj o civilo societato trubul te avel phutardino, te kerel integracia pala svako manush thaj vi godola save si nationale minorirertura. Sar si areslipa lache thaj demokratikane governosko te avel serviso pala trubulipa thaj interesura saste populaciako, gindisarda pes kaj o sasto governo rodel te del zor po areslimasa (golosa)/cilosar te arakhel so majbut droma pala kontribucia katar kodola save si afetuime katar publiko/phutardino keripe e decizjengo.

Areslipe (golo)/cilo e Lund Rekomandacijako, sar Hague vaj Oslo rekomandaciengo majanglal, si te del zor e themenge te astaren (adoptuin) aktivitetura po drom te lokharen e tenzie ande relacia nationale minoritaturenca thaj te keren (sode goda shaj) prevencia e areslipengo (te keren prevencia pala golura/cilura) save khamel te astarel o BKPNM. Lund Rekomandaciko areslipe, pala Efektivo participacia/lethanipe Nacionale Minoritaturengo ando Publiko/Phutardino Dzivdipe, te vazdel e standardura pala minoritaturenge xakaja thaj te pasharel len e BKPNM. E standardura si sikadine kade te den zor lenge utilizaciake ande phutarde thaj demokratikane societatura. E rekomandacie si ulavdine ande shtar grupe save intjaren ande peste 24 rekomandacie sar generale principura, participacia ando keripe e decizjengo, korko-governipe, thaj intjaren ande peste vi e droma save den garancia pala efektivo participacia ando publiko/phutardino dzivdipe. E Lund rekomodacie dzan pe duj droma: participacia ando governipe e themesko thaj korko-governipe opral lokale thaj andrutne butja. Ande cikno numero e rekomodaciengo dinde si vi alternative/aver droma. Sa e rekomodacie trubun te interpretirin pes ande relacia e Generalne Principoncar ando Kotor I. Majbare explanacie pala svako rekomodacia si dinde ande Explanaciaki Nota ande save si dinde vi reference pala relevantne mashkarthemutne standardura.

LUND REKOMANDACIE PALA EFEKTIVO PARTICIPACIA NACIONALE MINORITETONGI ANDO PUBLIKO/PHUTARDINO DZIVDIPE/TRAJO

I. GENERALE PRINCIPURA

- 1) Efektivo participacia nazionale minoritetongi ando publiko/phutardino trajo/dzivdipe si vasno komponenta/ ktor pala lacho thaj demokratikano societato. Ekspiriance ande Europa thaj vi pe aver kontinentura sikade kaj, po drom te sikavel pes/promovishil pes gasavi participacia, e governura butivar trubun te keren speciale aranzmanura pala nationale minoritetura. Kadale rekomandacie khamen (lengo areslipe/golo/cilo) te den zor pala inkluzia e minoritetongi ando fremo e themesko thaj te den shaibe e minoriteturenge te protektuin (keren protekcia/arakhen) piro/pesko identiteto sar vi e karakteristike, te sikaven/keren promocia pala lacho governipe thaj integriteto e themesko.
- 2) Kadale rekomandacia si kerdine ande relacia fundamentale principonenca andar mashkarthemutno zakono, sar o respekto pala manushikano digniteto/phutjaripe, egalutne/jekh xakaja/chachipa, thaj na-diskriminacia. Sa akava si vasno pala participacia nationale minoritetongo ando publiko/phutardino dzivdipe thaj te astaren sa e aver politikane chachipa/xakaja. E thema musaj (si obliguime) te respektuin internaciano pindzarde manushikane xakaja thaj paragrafura andar o zakono, save den shaibe pala sasto buxljaripe civile societatosko khetane e toleranciasa, patjasa thaj prosperitetosa.
- 3) Kana si specifikane institucie kerdine po drom te den zor pala efektivo participacia e minoritetongi ando publiko/phutardino dzivdipe von musaj (si obliguime) te respektuin manushikane xakaja.
- 4) E manusha identifikuin korkore pes ande relacia pala piro identiteto sar membrura nationale minoritetongo. Majdur svako manush shaj avel minoriteto vaj majoriteto sar vov godo alosarel. Po agor e manush chi trubul te avel problemo savo si rezultato katar lesko alusaripe.

- 5) Vi e institucie vi e procedure, ande relacia kadale Rekomodacienca, si vasne sar substanca thaj proceso. Governoske barederipa thaj minoritutura trubun te sidzaren po drom te keren jekh inkluzivo, transparente proceso pala konsultacie areslimasa te si len patja mashkar peste. E thema trubun te den zor e medienge (radio, tv, zurnala etc.) te sikaven thaj te vazden opre mashkarkulturako xatjaripe sar vi e minoritetonge interesura.

II. PARTICIPACIA ANDE DECIZJENGO KERIPE

A. Aranzmanura po Centralo Governosko Levelo (nivo)

- 6) E thema trubun te den zor ande relacia shaipasa e minoritetonge te den efektivo glaso/krlo po centralo governosko levelo, thaj vi te kerel pes varesavo speciale aranzmano te godo trubul. Kava shaj intjarel ande peste:
- speciale reprezentacia pala nationale minoritutura, sar egzemplo/sar misal, mashkar rezervishime numerura beshimaske thanengo ande jekh vaj liduj kotora e parlamentoske vaj ande parlamentaro komiteto; vaj aver forme pala garantiime participacia ando legislativo proceso;
  - formalo vaj informalo xatjaripe vash muklipe e membrurenge nationale minoritaturengo kabinetosko poziciako, beshimasko than ando sherutno vaj konstitucionalo krisi vaj telune krisura, thaj pozicia pala alavardino (nominuime) advetoske organura (advisory bodies) vaj aver organura save si po baro levelo;
  - mehanizmura te den zor kaj e minoritetonge interesura si analizirime mashkar relevante ministeriumura, sar egzemplo: personalo adresirime minoritaturengo intereso vaj keripe achavimaske direktivengo;
  - speciale aktivitetura minoritaturengo lethanipe/participacia ando civilno serviso sar vi provizia publiche/phutardine servisongo vash e nationale minoritaturenge chiba.

B. Alosaripa/Elekcije

- 7) Ekspirianca ande Europa thaj vi pe aver thana sikavel sode/kobor si imporatanto politikano alosarimasko proceso pala deipen zor pe minoritetengi participacija ande e politika. E thema trubun te den garancia kaj pe chahcipa/xakaja e manusheske save si nacionalo minoriteto te len than ando keripe publikane butjango, sar vi xakaj/chachipe te del pes politikano glaso bi diskriminaciako.
- 8) Regulacia e formaciaki thaj aktivitetura politikane partiengo trubul te avel ande relacia pe mashkarthemutne zakoneske principora pala sloboda thaj asociacia. Kava principo legarel ande peste sloboda pala keripe politikane partie vi si bazirime pe komunalno identiteto sar vi kodola save naj identifikuime interesosa varesave komunitetosko.
- 9) Alosarimasko sistemo trubul te del zor pala reprezentacia e minoriteteengi.
- Kotar e than katar so e minoritetura train po jekh than/jekh teritoria vaj jekh membro e distriktosko shaj kerel kodole minoritetoski reprezentacia.
  - Proporcionala reprezentative sistemura, kana politikane partiengi participacia pe nationale alosaripa si ande relacia pala lengi participacia pe legislativene thana, shaj zutil ande reprezentacia e minoriteteengi.
  - Varesave forme politikane alosarimasko, kaj e manusha save alosaren (politikane alosara) keren klasifikacia e kandidaturengi po drom te shaj so maj lache alosaren, shaj del zor pala minoriteteengi reprezentacia thaj pala promocio mashkar-komunale ko-operaciako (khetane butjako).
  - Maj telune numerikane startura (teljaripa) pala sikavipe (reprezentacia) ande legislatura shaj vazdel opre participacia (lethanipe) nationale minoriteteengo ando governipe.
- 10) Geografikane granice alosarimaske distrikteengo trubun te zuraren (den zor) pala egalutni/jekhutni reprezentacia nationale minoriteteengi.
-

C. Aranzmanura pe Regionale thaj Lokale Levelura

- 11) E thema trubun te astaren (adoptuin) aktivitetura te promovishin participacia nacionale minoritaturengi pe regionale thaj lokale levelura sar kodola save si sikadine opre ande relacia pala levelo centrale governosko (paragrafo 6-10). Strukture thaj kerimaske decizjenge procesura katar regionale thaj lokale barederipa trubun te aven (vuze) transparente/ phutardine thaj trubul te avel len aksesu po drom te den zor pala participacia e minoritaturengi.

D. Advetoske thaj Konsultacijakere Organura

- 12) E thema trubun te keren advetoske vaj konsultacijakere organura sar kotor varesave instituciako kasko areslipe (golo/cilo) trubul te ovel zutipe sar drom vash komunikacia (vakaripe) mashkar governonge barederipa (autoritetura) thaj nacionale minoritetura. Gasave organura shaj intjaren ande peste vi komitetura pala phagavipe e problemurengo sar si urbanizmo, them, edukacia, chib thaj kultura. Gasave organongi kompozicia trubul te astarel o golo/cilo pala savo si vi kerdino, sar vi te den pengi kontribucia pala so majlachi thaj efektivo komunikacia po drom te realizuin pes minorteturengere interesura.
- 13) Kadala organura trubun te vazden opre e teme khetane e manushenca save keren decizja, e organura maj dur trubun te keren rekomodacie, te keren legislativa thaj aver lila, te keren monitoringo pala buxljaripe (developments/vazdipa) thaj te den piro dikhipe pala sugestije pe governoske decizje save shaj direktno thaj indirekto aven pe relacia e minoretiturenca. Governoske barederipa trubun te konsultuin kadale organura ande relacia minoritaturenge legislaciasa thaj administartive aktiviteturenca po drom te zutin e minoritaturenge thaj te keren konfidencia.

III. KORKO-GOVERNIPE

- 14) Efektivo participacia e minoritaturengi ando publiko/javutno dzivdipe trubul pala na-teritorijalne vaj teritorijalne aranzmanura korkorutno-governongo vaj kombinacia vi e dujengi. E thema trubun te arakhen lache shaipa/posibilitetura pala gasave aranzmanura.

- 15) Te gasavo aranzmano avel lacho (te lache butjarel) vashno/importanto si te e governoske autoritetura thaj minoritetura pindzaren (dikhen) trubulipe (need) pala centrale decizja ande varesave aktivitetura e governipengo.
- Funkcie save si generalo realizuime katar centrale barederipa si butja ande relacia e armiasa (defence), avrutne themeske butja, imigracia, makroekonomikani politika thaj butja ande relacia e lovenca (monetary affairs).
  - Aver funkcie, sar kodola save si identifikuime/sikadine tele, shaj aven realizuime/kerdine katar minoritetura vaj katar teritorijalo administarcia vaj kadale butja shaj keren khetane e minoritetura thaj centrale autoritetura/barederipa.
  - E funkcie shaj aven locirime (chudine) pe but thana thaj te aven kade adekvate pala minoriteturengi situacia ando fremo e themesko.
- 16) Institucie korko-governimaske, naj vashno/importanto si von teritorijakere vaj na-teritorijakere, trubun te aven kerdine pe demokratikane principura thaj te kade keren sekuritato thaj chaches te reflektuin gindipa katar afektuime populacia.

A. Na-Teritorijakere Aranzmanura

- 17) Na teritorijakere forme e governonge si lache pala arakhipe (prezervacia) thaj buxljaripe identitetosko thaj kulturako nationale minoriteteengo.
- 18) Teme (aktivitetura) save phagaven pes mashkar gasave aranzmanura si i edukacia, kultura, utilizacia minoriteteunge chibako, religia, thaj aver aktivitetura save si vashne/importante pala identiteto thaj dzivdipe nationale minoriteteengo.
- Individuen thaj e grupen si chachipe/xakaj te alosaren te utilizin/len pire anava pe minoriteteungi chib thaj te astaren oficialo pindzaripe lenge anavengo.
  - Sar si o responsabiliteto governonge barederipengo te keren edukaciake standardura, e minoriteteunge institucie trubun te

arakhen thaj keren curricula pala sichovipe lenge chibako, kulturako, vaj liduj.

- E minoriteta shaj arakhen thaj utilizin pire simbolura thaj aver forme katar e kulturakoro sikavipe.

B. Teritorijakere Aranzmanura

- 19) Sa e demokratien si lenge aranzmanura pala governipe pe averchande (different) teritorijalne levelura. Expirianca ande Europa sar vi pe aver thana sikavel sode (gatji)/kobar si vasho/importanto te pharuvet pes varesavi legislacia thaj egzekutivo/sherutni funkcia katar centralo pe regionalo levelo, pala totalo/sasti decentralizacia centrale governoske administraciako katar sherutno themesko foro (ofiso) pe regionale vaj lokalene ofisura.
- 20) Lokalne, regionalne vaj autonomikane administracie save si ande relacia historikane thaj teritorijalne kondicienca nazionale minoritaturengo shaj len pe peste funkcie po drom te so maj lache phagaven e problemura saven si kodole nazionale minoritaturen.
- E funkcie save gasave administracie lie pe peste si i edukacia, kultura, utilizacia minoritaturenge chibango, manushesko trujalipasko, lokalo planiripmasko, naturale barvalipasko, ekonomikane buxlaripasko, lokale politikane funkcie, urbanizmo, sastipe, thaj aver socialne servisura.
  - Funkcie save keren pes khetane centrale thaj regionale barederipenca intjaren ande peste (si): ucipe e taksengo (sode/gatji trubun te pokinel pes e takse), administracia e zakonoski, turizmo, thaj transporto.
- 21) Lokalne, regionalne thaj autonomikane barederipa musaj (trubun) te respektuin thaj den zor manushikane chachipenge/xakajenge sa e manushenge, khetane e chachipasa svakone minoritaturesko ando fremo (mashkar) lenge jurisdikciako.

IV. GARANCIE

A. Konstitucionalne thaj Legalne arakhipa/protekcije

- 22) Korkrutno-governipaske aranzmanura trubun te aven kerdine katar o zakono thaj globalno chi trubun te aven subjekto pala parudipe egalno (jekh- sar- aver) dromesa sar orginalo legislacia. Aranzmanura pala promocio/sikavipe minorititurenge participacija ando keripe e decizjengo shaj avel determinishime/xatjarel pes katar zakono vaj pe aver legalo drom..
- Aranzmanura adoptuime/linde sar konstitucionale paragrafura si normalo subjekto pala maj ucho starto legislaciako vaj popularo muklipe(consent) pala linipe (adoptacia) thaj nevljaripa (amendment).
  - Parudipa pala korkrutno-governipange aranzmanura kerdine katar legislacia butivar trubun muklipe katar kvalifikuime majoriteto e legislaturako, autonomikane organurengo vaj organurengo save reprezentuin nacionale minoritaturen vaj liduj.
  - Katar e vrama pe vrama (periodikane) analize e aranzmanurengo pala korkrutno-governipe/legaripe thaj minorititurengo lethanipe (participacia) ando keripe-decizjengo shaj den lache shaipa te dikhel pes trubun vaj na gasave aranzmanura te anel pes nevipen (amendment) ande relacia pala expirianza thaj parudine kondicie.
- 23) E shaipa pala cikne vramako vaj lokho thaj lunge vramako aranzmano, savo mukel te kerel pes testo thaj buxljaripe neve formengo participaciako, shaj analizirin pes. Kadale aranzmanura shaj aven kerdine mashkar legislacia vaj informalo gindipe thaj definirime vramake periodosa, subjekto pala ekstenzia, alteracia, vaj terminacia savi si ande relacia e suksesosa savo si astardino.

B. Juristikane Drabura

- 24) Efektivo participacia nacionale minorititurengi ando publiko dzivdipe kamel te kerel peske kanalura pala konsultacia (vakaripe) so maj dur ka kerel prevencia (ka opril chi ka mukel) te putaren pes konfliktura thaj te

keren rezolucie save shaj keren problemura, peaver rig kadi participacia/lethanipe shaj kerel vi shaibe pala ad hoc vaj aver dromeske (alternative) mehanizmura kana godo trubul. Gasave metode intjaren ande peste:

- juristikani rezolucia pala konfliktura sar juristikano gindipe pala legislacia vaj administrative akcie,save trubun/kamen te e themen si jekh independento, lacho juristikano sistemo saveske decizje si respektuime;
- aver problematikane rezoluciake mehanizmura, sar vakaripe mashkar e riga (negotiation), arakhipe e faktonengo, mediacia, arbitraza, ombdusmano pala nacionale minoritetura, thaj speciale komisie, save shaj zutin sar sherutno punkto thaj mehanizmura rezoluciake katar rovimaske lila pala governikane teme (issues).

EXPLANACIAKE NOTE LUND REKOMODACIENGO PALA EFEKTIVO LETHANIPE/PARTICIPACIA NACIONALE MINORITETONGO ANDO PUBLIKO DZIVDIPE

I. GENERALE PRINCIPURA

- 1) Vi o **Charteri** (baro dokumento) **Jekhthaneske Naciengo** thaj vi o leripasko dokumento/lil katar CSCE/OSCE dzan po drom te arakhen (keren prezervacia) thaj te den zor mashkar themutne lachipaske/patjivake (peace)/sansari thaj sekuritateske mashkar buxljaripe amalikane thaj ko-operative relaciengo mashkar egalutne thema respektosa pala manushikane xakaja/chachipa, khetane e chachipenca/xakajenca manushengo save si nacionale minoritutura. Kana maj laches dikhel pes, e historia sikavel kaj na-respekto manushikane chachipengo/xakajengo, minorituturenge chachipengo/ xakajengo shaj phagavel stabiliteto ando jekh them thaj maj dur kava shaj kerel problemura ande relacia mashkar thema, thaj kava dukharel mashkarthemutno shukaripe/patjiv (peace)/sansari thaj sekuriteto.

E Principosa VII katar **Helsinki Finalo Dokumento** andar 1975-to bersh, e OSCE thema vazde opre fundamentalo/but vasno linko mashkar respekto pala legitime interesura e manushenge save si nacionale minoritutura thaj shukaripe (peace) thaj stabiliteto. Kava linko sasa sajekh (but droma) vazdino opre thaj sikadino ande fundavne (basic) dokumentura sar si o **Konkluziengo Dokumento andar o Madrid** (1983-to bersh, Principo 15), 1989-to bersh **Konkluziako Dokumento andar e Vienna** (Principura 18 thaj 19) thaj 1990-to bersh **Sherutno Dokumento (Charter) andar o Pariz pala nevi Europa**, maj dur pala aver Summit/Kedime Dokumentura, sar egzemplo/sar misalake 1992-to bersh **Helsinki Dokumento** (Kotor IV, paragrafo 24) thaj 1996-to bersh **Lisabon Dokumento** (Kotor I, **Lisaboneski Deklaracia pala Lacho thaj zuralo Sekuritatesko modelo pala Europa pala XXI-to shelbershengo**, paragrafo 2). Pe jekhethaneske naciengo levelo o linko mashkar protekcia thaj promocio minorituturenge xakajengo/chachipengo thaj arakhipe/prezervacia e lachipasko (peace) thaj stabilitetosko si sikadino, inter alia, ande preambula 1992-tone **Jekhethaneske Nacienge Deklaraciako pala chachipa e Manushengo save si Nacionalo, Etnikano, religiako vaj Lingvistikano Minoriteto** ("UN deklaracia pala Minoritutura"). Ande relacia pala linipe (adoptacia) e

Sherutne Dokumentosko (charter) **andar o Parizi pala nevi Europa**, sa OSCE thema save si participantura trubun te keren demokratikano governipe.

Apsolutno shaipa manushenge save si nationale minoritetura, pala egalno utilizacia manushikane chachipengi del posibiliteo/shaibe pala efektivo participacia ande keripe-decizjenge procesura, specialno ande relacia pala decizja save keren efekto vi pe lende. Varekana e demokratikane procesura nashti adekvato te phagaven sa e trubulipa (need) thaj aspiracie nationale minoriturenge thaj atoska/atunchi e expirianza sikavel kaj speciale aktivitetura butivar trubun te keren pes po drom te kerel pes facilitacia thaj efektivo participacia minoriturengi ando keripe e decizjengo. Akanutne mashkarthemutne standardura traden/ispiden e themen te keren gasave akcie ande opre sikadine situacie: ande relacia pala paragrafo 35 katar 1990-to **Dokumento katar Copenhagen Kidipe/Mitingo manushikane Dimenziako** (“Copenhagen Documento”), OSCE thema save si participantura “ka respektuin chachipa e manushenge save si nationale minoritetura pala efektivo/lachi participacia ande publicjno bucha, khetane e participaciasa ande bucha save si ande relacia pala protekcia thaj promocio identitetoski gasave minoriturengo”; ande relacia pala artiklo 2, paragrafura 2 thaj 3, 1992-tone **UN Deklaraciako pala Minoritetura**, “manushen save si nacionalne minoritetura si shaibe te len than/participirin efektivo 1/4-to kotor ando publiko dzivdipe” thaj “chachipe te participirin efektivo ande keripe e decizjengo po nacionalo levelo thaj kaj godo trubul vi po regiionalo levelo te trubun te phagaven pes varesave problemura ande relacia pala minoritetura”; thaj ande relacia pala Artiklo 15 Europake Konzilosko 1994 **Fremutni Konvencia pala Protekcia nationale Minoriturengi** (“Fremutne butjaki Konvencia”), politikane riga ando jekh them “trubun te keren kondicie pala efektivo participacia manushengi save si nationale minoritetura ande kulturako, socoalo thaj ekonomikano dzivdipe thaj ande publike butja, specialo ande kodola save si ande relacia lenca.”

Keripe e shaipengo pala efektivo participacia lel sar fakto kaj gasavi participacia ka avel volontaro. Shaj phenel pes, kaj chacho gindipe pala socialo thaj politikani integracia si pharadine katar e procesura thaj rezultatura save keren pe zor si asimilacia, sar si vi sikadino ando Artiklo 5 **Fremutne Konvenciako**. Numaj mashkar volontarno procesura shaj traden pes legitimne interesura e manushenge save si nationale minoritetura te aven patjivale (peaceful) procesura save den prospekto pala optimalno

rezultatura ande publichno politika thaj keripe e zakonengo. Gasave inkluzive procesura kade zutin te e governura astaren areslipa save si interesura pala sasti populacia-kade kaj ka shuvel/thol sa interesura ande fabrika publikane dzivdimasko thaj kade del zor pala integriteto e themesko. Mashkarthemutne standardura ande relacia pala efektivo participacia e minoriteturengi ando publiko dzivdipe vazdel opre o fakto kaj von chi intjaren ande peste varesavo chachipe te keren aktivitetura kontra katar e principura Jekhethaneske Naciengo, OSCE-esko vaj Europake Konzilosko, khetane uze egalitetosa, teritoriale integritetosa thaj politikane korkore vojako e themengo (dikh paragrafo 37 katar **Copenhagen Dokumento**, Artiklo 8(4) katar **UN Deklaracia pala Minoritetura**, thaj preambula katar **Fremutni Konvencia**).

- 2) Ande relacia pala paragrafo 25 Kotoresko VI katar 1992 **Helsinki Dokumento**/lil, kadale rekomodacie/turvinjipa save si kerdine telal obligacie sar dinde OSCE thema “keren drom pala maj efektivo implementacia CSCE obligaciengo, khetane kodolenca save si ande relacia pala protekcia thaj keripe e kondiciengo pala sikavipe/promocia etnikane, kulturake, lingvistikane thaj religikane indentitetosko pe nationale minoritetura.”

Artiklo 1(3) **UN Sherutne Lilesko** (Charter) kerel specifikacia/uzes sikavel kaj jekh katar areslipa (golura) e organizaciaki si “te kerel mashkarthemutni ko-operacia ando phagavipe mashkarthemutne problemurengo ande ekonomikane, sociologe, kulturake vaj manushikane karaktere, thaj ande promocia thaj ando zuralipe/dinipe zorako pala respekto pala manushikane chachipa thaj pala fundamentale slobode pala vaj bi-diferenciako pe rasa, si o manush mursh vaj dzuvlji(sexo), chib vaj religia” so si maj dur uzes sikadino (kerdini si specifikacia) ando Artiklo 55(c) savo intjarel ande peste “univerzalo respekto pala, thaj observacia, manushikane chachipengo thaj fundamentale slobodengo pala sa bi-diferenciako pe rasa, sexo (dal si o manush mursh vaj dzuvlji), vaj religia.” O **Sherutno Dokumento** (Charter) si bazirime ando fremo amalikane relaciako mashkar respekto pala manushikane xakaja/chachipa thaj mashkar themutno lachipe (peace) thaj sekuritato, thaj fundamentalo molipe (value) manushikane dignitetosko si maj dur sikadino ando Artiklo 1 1948 **Univerzalo Deklaracia pala Manushikane Chachipa/Xakaja** thaj preambule katar 1966 **Mashkarthemutne Konvenciako pala Ekonomikane, Sociale thaj Kulturake Chachipa/Xakaja**, thaj 1965 **Mashkarthemutne Konvenciako pala Phagavipe/Eliminacia Svakone Formako Rasistikane Diskriminaciako**. Gasavo digniteto si jekh sar aver (egalno)

prezentirimo ande sako jekh manushikano trajo/dzivdipe thaj dzal khetane egalutne thaj nalinimaske (inalienable) chachipasa/xakajasa.

Ande relacia e premiasa pala egalutno digniteto thaj nalinimaske (inalienable) chachipasa/xakajasa si o principio pala na-diskriminacia sikadino ando virtualo svako mashkarthemutno manushikane chachimasko instrumento, khetane Artiklosa 2 katar **Univerzalo Deklaracia Manushikane Chachimaski**, Artiklura 2 thaj 26 katar **Mashkarthemutni Konvencia pala Civile thaj Politikane Chachipa/Xakaja**, thaj Artiklo 2 **Mashkarthemutne Konvenciako pala Ekonomikane, Sociale thaj Kulturake Chachipa/Xakaja**. Artiklo 1 **Mashkarthemutne Konvenciako pala Phagavipe/Eliminacia Sa e formi katar e rasistikane Diskriminacie** kerel uzes kaj kava instrumento opril/stopuil diskriminacia pe baza katar e “nacionale vaj etnikane buchimoski (origin)/avipen”. Artiklo 14 katar 1950 **Europake Konvenciako Pala Protekcia/Opripe manushikane Chachimaski/Xakajengi thaj Fundamentale Slobodengi** (“Europaki Konvencia pala manushikane Chachipa”) buxljaren (keren extenzia) o principio pala na-diskriminacia so si ande relacia e “nacionale vaj sociale buchimososa (origin), vaj asociacia nacionale minoritetosa”, kana aktivirin pes e chachipa thaj e slobode save si dinde (garantuime) ande kadi konvencia. Shaj phenel pes kaj e maj bare zakonura, e themengi save si OSCE membrura, intjaren ande peste kadale principura.

Sar manusha save si nacionale minoritetura si len shaibe (entitled) thaj chachipe pe efektivo (lachi) participacia (lethanipe) ando publicjno dzivdipe, von shaj astaren/resljaren kadala chachipa bi diskriminaciako, sar si vi sikadino ando paragrafo 31 katar **Copenhagen Document**, Artiklo 4 katar **Fremutni Konvencia**, thaj Artiklo 4(1) **UN Deklaraciako pala Minoritetura**. Sar vi sajekh, ande relacia Artiklosa 4(2) **Fremutne Konvenciako**, interesu pala egalutno digniteto buxljarel pes pala principio na-diskriminaciako thaj dzal dromesa pala “pherdo (full) sasti thaj efektivo egaaliteto (jekh-sar-averipe) mashkar manusha save si nacionale minoritetura thaj kodola save si majoritetura” pala save e thema trubun te “linen (adoptuin), kaj trubul, varesave lache aktivitetura... pe sa umalina (areas) katar... politikane.... dzivdimasko” respektosa pala “speciale kondicie e manushengi save si nacionale minoritetura.”

E konekcia kerdini e rekomodaciasa mashkar respekto pala manushikane chachipa thaj buxljaripe civile societatosko si signali pala “efektivo politikani demokratia” savi, ande relacia Preambulasa **Europake**

Konvenciako pala manushikane Chachipa/Xakaja, si ande relacia pala chachipe (justice) thaj patja/lachipe (peace)sansari ande sasti luma. OSCE thema save si participantura maj dur vazde opre ando **Sherutno Dokumento** (Charter) **andar O Pariz pala Nevi Europa** demokratikano governipe/legaripe, khetane e respektosa pala manushikane chachipa/xakaja, si bazichno te rerslajarel pes o prosperiteto.

- 3) Kana si specifichno institucie kerdine te den zor pala efektívno participacia nacionale e minoritetenge ando e publiko dzivdipe kava chi trubul te chudel pe rig aver chachipa. Sa manushikane chachipa trubun te aven respektuime pe svako vrama, khetane e instituciasa savi shaj avel delegirime katar aver them. Ande relacia pala paragrafo 33 kaatar **Copenhagen Dokumento**, kana e thema save si participantura keren aktivitetura palaa arakhipe identitetoske e manushengo save si nacionale minoritetura, “Sa gasave aktivitetura ka aven ando konformiteto egalutnipaske principurenca pala na-diskriminacia respektosa vi pala aver civilura (save naj minoritetura) katar e thema save si participantura”. O **Copenhagen Dokumento/Lil** maj dur vazdel opre ando 38-to paragrafo “e thema save si participantura, po drom te keren protekcia/arakhen thaj promocia chachipengi/xakajengi e manushengi save si nacionale minoritetura, ka respektuin lenge obligacie ande e fremo manushikane chachipenge konvenciengo thaj aver relevante mashkarthemutne dokumentura/lila”. Vi e **Fremutne Konvencia** si gasavo paragrafo ando artiklo 20: “Po drom te realizuin pes/keren pes e chachipa thaj slobode save si ande relacia e principurenca sikadine ande akannutni Fremutni Konvencia, svako manush savo si nacionalo minoriteto trubul te del patja/te respektuil nacionalo legislacia, sar vi averenge chachipa, specialo kodole manushenge save si majoritetura vaj kodola save si aver nacionale minoritetura.” Kava si maj vasno ande kazura kana si “minoritetura mashkar minoritetura”, specialo ando teritorialo konteksto (dikh rekomodacie/turvinjipa 16 thaj 21 tele). Kava maj dur intjarel ande peste respekto pala dzuvljikane manushikane chachipa/xakaja, sar vi sloboda katar diskriminacia ande relacia pala “politikane thaj publikane dzivdipa e themeske” sar si vi ramosardino/skrinimo ando paragrafo e Artiklosko 7 katar 1979 **Konvencia pala Phagavipe/Eliminacia pe sa e formi katar e diskriminacija mamuj/kontra e dzuvlji**.
- 4) Principo pala korkorutni-identifikacia e manushengi save si minoritetura si kerdino upral e fundamentale obligacie. Paragrafo 32 **Copenhagen Dokumentosko** sikavel kaj “Te san nacionalo minoriteto si manusheski individualo voja thaj lesko alosaripe so ka avel thaj khonik chi tromal te

kerel leske problemura.” Artiklo 3(1) **Fremutne Konvenciako** phenel “Svakone manushe savo si nacionalo minoriteto si chachipe/xakaj te slobodo alosarel so ka avel (minoriteto vaj majoriteto) thaj kava alosaripe chi trubul te kerel leske problemura vaj katar utilizacia e chachipengi save vov alosarda”. Artiklo 3(2) **UN Deklaraciako pala Minoriteta** intjarel ande peste varesave opripa/prohibicie/na deipe mamuj svako problemo savo si kerdino “godolese kaj si o manush minoriteto.”

Sar manusheski sloboda te identifikuil korkore pes sar lesko alosaripe trubul/musaj te del pes zor e respektose pala manusheski (individuaki) autotonomia thaj sloboda. Jekhe manushes shaj avel but identiteta save si relevante na numaj pala privatno dzivdipe/trajo, vaj vi ande publikane dzivdimaski sfera. Shaj phenel pes, ande putarde/slobode societatura e bare tradimasa/mishkipasar (movements) e manushengi thaj e ideangi, bute manushen si multiplikane identiteta save si jekh sar aver (coinciding), save koegzistirin vaj save si komplekse. Shaj phenel pes kaj e identiteta naj numaj bazirime po etniciteto, thaj naj egalutne ande jekh komuniteto; Ande relacia pala varesave problemura thaj teme (issue) averchande identiteta shaj dikhen pes maj but vaj maj cerra/zala. Sar konsekvencia, jekh manush shaj identifikuil korkore pes annde averchande drama thaj godo si ande relacia pala godo sostar kamel te identifikuil pes. Sar egzemplo/sar misal, ande varesave thema o manush shaj alosarel varesavi chib pala submisia pe taksake forme, pal kava manush shaj identifikuil korkore pes averchande ande lokalo komuniteto godolese/vash odi kaj kade ka avel lese maj lache.

- 5) Ande butjarimasko-fremo e demokratiako, o proceso pala keripe-decizjako si kade vasno/importanto sar vi substanca pala kerdine decizja. Sar lacho governipe (governance)/legaripe naj numaj manusha deso si vi pala manusha lenge procesura trubun te aven sajekh inkluzive kodolenge save si ande relacia lenca, maj dur kadale procesura trubun te aven transparente pala savore te dikhen len thaj te krisin les (te den piro gindo), thaj specialo trubul te lel pes sama pala kodola savencia si ande relacia. Numaj gasave procesura ka den zor thaj ka arakhen (maintain) sa e themengi/publichno konfidencia/patjiv. Inkluzive procesura shaj intjaren ande peste vakaripa/konsultacie, politikane alosaripa, vakaripe (negotiation) sar vi specifike muklipa (consent) kodolengo save si ande direkto relacia/save si afektuime. Ande situacie kana gindipa publike barederipengo thaj afektuime komunitetosko si diferento/averchando, lacho governipe shaj

turvinjil/del sugestia te utilizin pes servisura (te rodel pes zutipe) katar trito rig areslimasa te arakhel pes maj lachi solucia/maj lacho drom.

Specialo ande relacia nationale/minoriteturenca, paragrafo 33 katar **Copenhagen Dokumento**/Lil ob liguil OSCE thema save si participantura te keren aktivitetura thaj te kade “arakhen/protektuin etnikano, kulturako, lingvistikano thaj religikano identiteto nationale minorititurengo pe lengi teritoria thaj te keren kondicie pala promocio/sikavipe kodole identitetosko/manushipasko, ana keren pes e konsultacie, khetane e kontakturenca, organizaciencia thaj asociaciencia e minorititurengi”. Ando Kotor VI, paragrafo 26 katar **Helsinki Dokumento**, OSCE thema save si participantura lie pe peste obligacia te “len sama pe nationale-minorititurenge teme (issues) ande jekh konstruktivo maniro, mashakar dialogo ande savo ka len than sa e riga saven si intereso pe baza CSCE principonengi thaj obligaciengi”. Ande relacia sa e rigenca “saven si intereso”, paragrafo 30 katar **Copenhagen Dokumento**/Lil sikavel “sode/gatji si vasno rola na-governoske organizaciengi, khetane politikane partienca, kin-bikinimaske unienca (trade unions), manushikane chachimaske/xakajenge organizaciencia thaj religiake grupenca, ande promocio/sikavipe e toleranciaki, kulturake diverzitetoski thaj rezolucie e puchipaske ande relacia nationale-minoriteturenca.”

Inkluzive procesura nashti keren pes bi toleranciako. Socialo thaj politikani klima/vrama pala respekto thaj egaliteto trubul te avel dindo zakonosa thaj vi te sitjuvel pes katar sasti populacia. E medien si specialo rola ande relacia pala kava. Artiklo 6(1) andar **Fremutni Konvencia** del shaibe “te e riga (parties) den zor te vazdel pes opre e tolerancia thaj inter-kulturalo dialogo thaj keripe efektive aktivitaturengo te promovishil respekto thaj xatjaripe thaj ko-operacia mashkar sa manusha save dzivdinen pe lengi teritoria bi-diferenciako pala etniciteto, kultura, lingvistikano vaj religiako identiteto, specialo ando fremo e edukaciako, kulturako thaj mediengo.” E thema trubun te achaven/muken avri publikani utilizacia derogative thaj pedzurative/dzungale anavengo thaj terminurengo thaj trubun te keren pes aktivitetura po drom te phagaven pes negative stereotipura. Avelas maj lache, te e reprezentantura afektuime komunitetongo participirin/len than ando alosaripe thaj dizajno svakone aktivitaturesko po drom te nakhaven pes thaj phagaven pes gasave problemura.

II. PARTICIPACIA/LETHANIPE ANDO KERIPE E DECIZJENGO

A. Aranzmanura po Centralno-Governosko Levelo

- 6) Ando fremo paragrafosko 35 katar **Copenhagen Dokumento**, paragrafo 1 Katar kotor III andar 1991 **Raporto katar CSCE (Geneva) Kidipe Eksperturengo/sikavne manushengo pala Nacionale Minoritetura** zurales vazdel opre kaj “kana e teme (issues) ande relacia pala e situacia nacionale minoritaturengi diskutuin pes ando fremo lenge themengo, len korkoren si efektivo shaipete aven involvirime/chuvdine andre, thaj gasavi demokratikani participacia e manushengi save si nacionale minoritetura vaj lenge reprezentanturengi ando keripe e decizjengo vaj konstitutive organengo keren jekh vazhno/importanto elemento pala e efektivo participacija ande publikane bucha.” Paragrafo 24 Kotoresko VI katar **Helsinki Dokumento** obliguisarda OSCE thema save si participantura te “zuraren/vazden opre e tenzia po drom te den shaipe pala slobodo utilizacia manushenge save si nacionale minoritetura, korkore vaj khetane averenca, lenge manushikane chachipengo thaj fundamentale slobodengo, khetane e chachipasa/xakajasa te len than /participirin, ande relacia e demokratikane keripe-decizjenge procedurenge svakone themesko, ande politikano, ekonomikano, socialo, thaj kulturako dzivdipe lenge themengo khetane mashkar demokratikani participacia/lethanipe ando keripe e decizjengo thaj konsultative organengo po nacionalo, regionalo, thaj lokalo levelo, *inter alia*, mashkar politikane partie thaj asocoacie.”

Esencia/maj teluno kotor si chuvipen/involviripe andre (involvement), pe so duj riga, te shaj kerel pes lachi kontribucia ande e decizijake-kheripaske procesura. Ideja/areslipe lache governipasko intjarel ande peste premisa kaj semplo keripe-decizjako naj sajekh sufuciento. Ande relacia pala struktura e themeski, averchande forme e decentralizaciake shaj aven lache te den sekuritato (assure) pala maximum/but sode shaj pala relevantiteto thaj responsabiliteto pala keripe-decizjenge procesura kodolenge save si afektuime, v i po levelo e themesko vi pe sub/telal themeske levelura. Kava shaj kerel pes pe but droma ande unitaro them vaj ande federale thaj konfederale sistemura. Sekuriteto minoritaturenge reprezentaciako ande organura save keren e decizja shaj kerel pes perdal rezervishime beshipaske thana (shaj keren pes kvote, promocie vaj aver aktivitetura), pal aver forme e participaciake intjaren ande peste dinipe sekuritasosko (assured) amalikani-membro relacia ande relevante komitetura vaj bi alosarimaske chachipengo/xakajengo. Reprezentacia ande egzekutive, juristikane,

administrative thaj aver organura shaj sekurishil pes (del pes sekuritato) mashkar simularne gindipa, vaj mashkar formalno rodipe vaj mashkar normalo/regularo praksa. Speciale organura shaj keren pes po drom te so maj lokhes phagaven pes minoritaturenge problemura vaj te arakhen pes lenge interesura. Shaipa te astaren pes minoritaturenge chachipa/xakaja kamel speciale aktivitetura te aven kerdine ando publiko serviso, kate gindil pes vi po “egalutno aksesu pala publike servisura” sar si vi sikadino thaj artikulishime ando Artiklo 5(c) **Internacionale Konvenciako Pala Phagavipe/Eliminacia Svakone Formako Rasistikane Diskriminaciako**.

B. Elekcije/Alosaripa

- 7) Reprezentativo governo mashkar slobode, amalikane thaj periodikane/katar vrama pe vrama alosaripa si esencia adjivesutne demokratiako. Sherutne/fundamentale golura/areslipa si ramosardine/skrinisarde ando Artiklo 21(3) **Univerzale deklaraciako pala Manushikane Chachipa/Xakaj**, kaj “O kamipe e manushengo trubul te avel baza/fundo barederipeske governosko”. Fundome (basic) standardo si artikulishime ande univerzale thaj Europake kontraktura, sar si o Artiklo 25 **Mashkarthemutne Konvenciako pala Civile thaj Politikane Chachipa/Xakaja**. Pala OSCE thema save si participantura, paragrafura 5 thaj 6 katar **Copenhagen Dokumento/Lil vazdel opre kaj**, “mashkar kodola elementura e chachipaske save si pala sasti ekspresia bipharavimaske dignitetosko thaj egelutne chachipengo sa e manushengo (human beings)”, “kamipe e manushengo, slobodo thaj patjivales sikadino (expressed) mashkar periodikane (katar vrama pe vrama) thaj chache alosaripa, si fundo/baza pala barederipe thaj legitimiteto sa e governosko”.

Dzi kaj e thema gindin sar te alosaren drom sar te pheren e obligacie, von musaj/trubun te keren godu bi diskriminaciako thaj trubul te avel len areslipe/golo te si len sode shaj reprezentantura. Shaj phenel pes, ando fremo kontekstosko Jekhethaneske Naciengo, manushikane Chachipasko/Xakajengo Komiteto sikada (kerda eksplanacia) ando paragrafo 12 **Generale Komentaresko 25** po Artiklo 25 (57-to sesia 1996-to bersh) kaj “Sloboda pala ekspresia, beshipasko (assembly) thaj asociaciengo si fundone kondicie pala lachi/efektivo utilizacia e chachipaski po dinipe politikane glasosko/alosaripe thaj musaj te avel apsoluto arakhadino/protektuime. Nevipa/Informacie thaj lila/materialura pala dinipe politikane glasosko trubul te kerel pes vi pe minoritaturenge chiba.” Maj dur paragrafo 5 **Sherutne/Generale komentarosko 25** uzes

sikavel kaj “Ko-ordinacia publikane butjenca si buxlo koncepto savo si ande relacia e utilizaciasa politikane zoraki, specialo utilizacia e legislaciaki, egzekutive thaj administrative zoraki. Kodo pucharel sa aspektura publikane administraciako, sar vi formulacia thaj implementacia e politikaki pe mashkarthemutne, nationale, regionale thaj lokale levelura.”

Sar naj alosaripasko sistemo savo si neutralo katar perspektiva pala diferente/averchande gindipa thaj interesura, e thema trubun te linen/adoptuin e sistemura save shaj keren rezultato ando maj reprezentativo governmento ande leske maj phare situacie. Kava si specialo vasho/importanto pala manusha save si nationale minoriteta saven varekana naj adekvato/maj lachi reprezentacia.

- 8) Shaj phenel pes kaj e demokratia chi trubul te participiril kana e manusha politikane organizuin korkore pes-dzi kaj lenge gindipa thaj idea naj dzungale thaj dzi kaj respektuin averenge chachipa. Esencialo, kava si tema pala sloboda e asociaciaki, sar si vi artikulishime ando baro numbri mashkarthemutne instrumenturengo sar si: Artiklo 20 katar **Univerzalo deklaracia Manushikane xakajengi/chachipangi**; Artiklo 22 katar **Mashkarthemutne Konvenciako pala Civile thaj Politikane Chachipa/Xakaja**; Artiklo 11 katar **Europaki Konvencia pala Manushikane Chachipa/Xakaja**; thaj paragrafo 6 katar **Copenhagen Dokumento/Lil**. Sloboda pala keripe e asociaciengi si garantuime specialno pala manusha save si nationale minoriteta ando fremo paragrafosko 32.6 **Copenhagen Dokumentosko** thaj Artiklo 7 katar **Fremutni Konvencia**. Maj uzes, paragrafo 24 Kotoresko VI katar **Helsinki Dokumento/Lil** obliguil OSCE thema save si participantura “te den zor pala slobodo utilizacia vash manusha save si nationale minoriteta, korkore vaj khetane averenca, pala lenge manushikane chachipa/xakaja thaj fundamentale slobode, khetane e chachipasa te apsolutno len thana/participirin ande politikano dzivdipe lenge themengo mashkar keripe politikane partiengo thaj asociaciengo.”

Dzi pe chachuno respekto vi egalno chachipena vi na-diskriminacia ka xarnjarel vaj phagavel o trubulipe pala politikane partie save si kerdine pe etnikano fundo/baza, ande varesave kazura/kejsora gasave partie shaj aven jekh bari esperanca pala efektivo(zurali) prezentacia specifikane interesurengi. E politikane partie shaj keren pes vi pe aver fundo/baza, sar egzemplo pe baza regionale interesurengi. Idealo si te e partie aven putardine thaj te chinen trujal etnikane teme, gasave mainstream partie

trubun te muken e minoritaturenge membrura te keren redukcia e trubulipaski pala etnikane partie. Alosaripe elektorale sistemasko shaj godolese avel importanto. Pe svako manifestacia (eavent), e na-politikane partie vaj aver asociacie te shaj keren rasistikano chikamipe/na mangipe (hatred), so si oprime Artiklosa 20 katar Mashkarthemutni Konvencia pala Civile thaj Politikane Chachipa/Xakaja thaj Artiklosa 4 katar **Konvencia pala Eliminacia/Phagavipe Svakone Formako Rasistikane Diskriminaciako**.

- 9) Alosaripasko sistemo shaj arakhel pala selekcia lidujengi vi pala legislatura thaj aver organura thaj institucie, khetane individuale funkcionerurenca. Dzi kaj singlo membro alosarengo shaj kerel sufuciento reprezentacia pala minoritatura, proporcionalo reprezentacia shaj garantuil aver tipo minoritaturenge reprezentaciako. Averchande/diferente forme pala proporcionalo reprezentacia utilizin pes ande OSCE thema save si participantura, so legarel ande peste: “alosarimaski preferanca”, savesa e alosara rangirin e kandidaturen kade sar si alosardine; “putarde listenge sistemura”, savenca e alosararipen/elektorato ka shaj den piro glaso pala maj but deso jekh kandidato perdal averchande/diferente partiake linie/nivo; thaj “*kulminacia*”, savenca e alosarashaj den piro glasomaj but deso jelkhvar pala piro kandidato. Starto/teljaripe chi trubul te avel kade ucho po drom te kerel pes lachi minoritaturengi reprezentacia.
- 10) Ando keripe e granicengo pala elektorale/alosaripaske distriktura, trubul te lel pes sama pala interesura nacionale minoritaturengi golosa/areslimasa te del pes sekuritato (assuring) pala lengi reprezentacia ande keripaske-decizjenge organura/badanija. Idea pala egaliteto trubul te kerel pes kade kaj ka alosarel pes o metodo ande savo ka del pes than te kerel pes satisfakcia pala sa interesura. Maj laches/idealo, si te e granice te xatjaren pes sar jekh independanto organo, kasko areslipe si te del zor te respektuin pes minoritaturenge chachipa/xakaja. Butivar ande OSCE thema save si participantura kava hachjarel pes sar profesionalo elektoralno/alosarimaski komisia.

Trubul te dzanel pes, kaj e thema nashti paruden elektorale/alosarimaske granice vash odi kaj ka parudel pes proporcia e populaciaki/manushengi ando distrikto, godolese kaj ka kovljarel pes thaj ka kerel pes ekskluzia katar minoritaturengi reprezentacia. Kava si uzes oprime Artiklosa 16 katar **Fremutni Konvencia**, pal o Artiklo 5 **Europake Sherutne Lilesko** (Charter) **pala Lokalo Korko-Governipe** den eksplanacia kaj “Parudipa

ande Lokale Autoritetureske Barederipa nashti keren pes bi anglune konsultaciako lokale komunitetosa savo si ando puchipe, thaj maj lache si te kadale konsultacia kerenl pes mashkar o referendumo kaj si muklino godo statutosa” (dikh rekomondacia 19 pala e terotorijalne aranzmanurenca).

C. Aranzmanura pe Regionale thaj Lokale Levelura

- 11) Kadi rekomodacia si ande relacia sa levelurenca e governoske katar centrale barederipa (sar egzemplo: provincia, departmanura, distriktura, prefektura, forkoske konzilura, forura, vaj unie ando fremo unitare themesko vaj reprezentative unie katar federalo them, khetane autonomikane regionunenca thaj avere autoriteturenca). Sajekh vramaki utilizacia manushikane chachipengi/xakajengi egalutnes katar svako manush trubul te xatjarel pes kaj dinipe chachipasko/xakajesko utilizime pe sa levelura centrale governosko trubul te utilizil pes mashkar e struktura sikadini tele. Sar vi sajekh e kriteria utilizime te keren strukture po regionalo thaj lokalo levelo shaj aven averchande katar kodola save si utilizime po centralo governosko levelo. E strukture shaj aven asimetrikane kerdine, pe but droma (with variation) e varijaciencar pe diferentno trubuimatar.

D. Advetoske/Turvinjipaske thaj Konsuktative Organura

- 12) Paragrafo 24 Kotoresko VI katar **Helsinki komiteto** obliguil OSCE thema save si participantura “dinipe zorako pala slobodo utilizacia katar manusha save si nacionale minoritetura, korkore vaj khetane averenca, pala lenge manushikane chachipa/xakaja thaj fundamentale slobode, khetane e chachipasa te keren sasti participacia/lethanipe ando politikano dzivdipe ande e lenge themengo mashkar demokratikani participacia/lethanipe ande konsultative organura po nacionalo, lokalno thaj regionalo levelo”. Gasave organura shaj aven ad hoc (numaj akana), shaj aven kotor katar e legislativa vaj egzekutivo kotor, vaj inpedanto organo. Komitutura save si ando fremo parlamentare organengo, sar minoritetenge rrotale mesaja (minority round tables), si pindzrde ande varesave OSCE participanturenge thema. gasave komitutura shaj te butjaren ande e sa e governoske levelura, sarr vi ande e korkorutne-governoske aranzmanurenca. Po drom te keren lache e buti (te aven efektivno), gasave organura trubun te aven kerdine katar e minoriteturenge reprezentatora sar vi katar aver manusha save kamen te den specialno ekspertiza, dinde katar lache resursura thaj maj

palal kerel pes e decizjenge (decisionmakers) trubun te len sama pe lende. Gasave Komitetura shaj den turvinjipa/advetura, konsultacie thaj shaj aven lache sar inter-mediario institucia (institucia savi si mashkar duj aver thaj kaski rola si te phandel len) mashkar manusha vaj institucie save keren decizja thaj minorititurenge grupe. Von shaj vi ispiden/keren stimulacia pala akcie po governosko levelo thaj mashkar minorititurenge komunitetura. Gasave organura shaj keren varesave speciale aktivitetura ande relacia pala implementacia e programurengi, sar misalake/sar egzemplo ando fremo e edukaciako. Maj dur, specianlo kerdine komitetura shaj aven but importante/vazhno pala minoritetura save so trubun te aven reprezentuime gothe.

- 13) Shaipa pala konstruktivo utilizacia gasave organengo si ande relacia e situaciasar. Sar vi sajekh, ande e sa kazura/kejsora, lacho governipe/legaripe kamel pozitive/lache aktivitetura po kotor e barederipasko kade kaj ka del buti pala kerdine turvinjipaske thaj konsultative organura, te dikhel pe lende godolese kaj butivar von ka trubun lenge. O barederipe trubul te kerel buti khetane kadale organurenca thaj lenge membrurenca thaj sar rezultato ka keren pes maj lache decizje.

III. KORKORUTNO GOVERNIPE/LEGARIPE

- 14) Termino “korkorutno-governipe” del sugestia pala kontrolake aktivitetura save ka keren e komunitetura saven si vi intereso. O termino “governipe” chi sajkeh del sugestia pala ekskluzivo jurisdikcia. Maj dur, godo shaj lel pe peste vi administrativo barederipe, menadzmento, specialo legislativa sar vi krisikani jurisdikcia. O them shaj kerel kava mashkar delegacia vaj devolucia vaj te si godo federacia jekh inicialo divizia pala sherutni zor. Mashkar OSCE thema save si participantura, “korkorutno-governipaske” aranzmanura si ande relacia delegaciancar pe autonomia, korkorutno-governipe, thaj kherutne zakonura (home rule).

Ando paragrafo 35 katar **Kopenhagen Dokumento**, OSCE thema save si participantura sikade/vazde opre “aktivitetura save si kerdine po drom te arakhen pes/protektuin pes thaj keren pes kondicie/shaipa pala promocia etnikane, kulturake, lingvistikane thaj religiake identitetosko, varesave nacionale minorititurengo mashkar keripe lokale vaj autonomikane administraciengo save si ande relacia pala speciale/specifike xistorikane thaj teritoriale kondicie gasave minorititurengo ande relacia pala politike e

themengi save si ando puchipe.” Ande relacia pala kava opre phendino, **Raporto savo kerda o CSCE (Geneve) pe Kidipe e Expertengo pala Nacionale Minoriteta** sikada ando paragrafo 7 Kotor IV “kaj pozitive rezultatura si kerdine katar varesave thema save si participantura po jekh lacho thaj demokratikano drom katar lokalno thaj autonomikani administracia, sar vi autonomia pe teritorialo baza, khetane e konsultative, legislative thaj egzekutive organurenca save si alosardine pe slobode thaj periodikane (katar vrama dzi pe vrama) alosaripa; Korkorutni administracia katar nacionalo minoriteta pala aspektura save si ande relacia identitetosa ande situacie kana e autonomia pe teritorialno baza nashti butjarel; decentralizuime vaj lokale forme e governimaske; paragrafura pala finansiako thaj tehnikano zutipe e manushenge save si nacionale minoriteta thaj save kamen te astaren lenge chachipa/xakaja thaj te keren prezervacia pala lenge edukacionale, kulturake thaj religiake institucie, organizacie thaj asociacie”. Preambula **Europake Sherutne** (charter) **Lilesko** sikavel/vazdel opre “principura pala e demokratia thaj decentralizacia e barederipaski” sar kontribucia pala “protekcia thaj dinipe maj bare zorako pala lokalo governo ande diferente/averchande Europake thema”. **Europako Sherutno** (charter) **Lil pala Lokalo Korko-Governipe** del ando Artiklo 9 shaipe pala lache finansiake posibilitetura/shaipa po drom te crdel/keren pes gasave decentralizuime barederipa.

- 15) Sar si o them responsabilno pala varesave aktivitetura save si ande relacia saste themesa, trubul te kerel pes sekuritato pala regulacia mashkar themesko barederipe. Kava intjarel ande peste: armia (defence), savi si vazhno pala intjaripe/prezervacia teritoriale integritetosko jekhe themesko; makroekonomikani politika, savi si vazhno/importanto godolese kaj khelen rola sar jekh ekvilajzeri mashkar ekonomikane averchande regionura; thaj klasikane butja e diplomatiaki. Sar vi aver aktiviteten si importante nacionale implikacie, vi kava musaj/trubul te avel regulishime pe varesavo levelo katar centralo autoriteto/barederipe. Regulacia pala varesave aktivitetura shaj avel parudino, thaj trubul te lel pes sama pala teritoriale unitetura saven si intereso vaj trubul te lel pes sama pala minoriteteunge grupe (dikh rekomodacie 18 thaj 20). Gasavo parudipe regulacie barederipasko musaj/trubul te avel ande relacia manushikane chachimaske/xakajenge standardurenca thaj trubul te avel kerdino po jekh praktiko maniri.

Jekh aktiviteto/umalin (field) savo si lache parudino po teritorialo vaj nateritorialo fundo/baza thaj savo si but vazhno e themeske vi e minoriteteunge

grupenge si I edukacia. Artiklo 5.1 katar **UNESCO-si Konvencia mamuj/kontra Diskriminacia ande Edukacia** sikavel sar gasavo parudipe trubul te avel kerdino: “E thema save somnisarde/skrinisarde kadi Konvencia vazde opre kaj: [...]

(b) But si vasno te kerel pes respekto pala sloboda e dadengi thaj dejangi maj anglal te von alosaren institucie pala lenge chavre deso te godo keren e publicjno barederipa vaj save pe aver rig den minimum edukaciake standardura sar si sikadino ando zakono thaj maj dur te dikhel pes, po drom so del o zakono, sar vi savi si e religiaki thaj I moralno edukacia e chavrengi thaj si godo so von mangel; godolese kaj naj manush vaj grupa e manushengi kaske vareko shaj del religiake instrukcie mamuj lengo kamipe;

(c) But si vazhno te dikhel pes thaj te pindzaren pes e chachipa/xakaja nationale minoritaturenge membrurenge te von korkore len sama pe lenge edukacionale aktivitetura, sar egzemplo kana lel pes sama pe lenge shkole, so si ande relacia pala edukaciaki politika svakone themeski, utilizacia thaj sitjuvipe lenge chibaki. Trubul maj palal te dikhel pes (i) kaj kadala chachipa naj utilizime po drom te e minoritaturenge membrura xatjaren kultura thaj chib e komunitetosko sar kaj numaj vov egzistiril vaj te sikavel pes dinipe nationale suverenitetosko; (ii) kaj o standardo e edukaciako naj maj teluno katar generalno standardura sikadine katar kompetente barederipa; thaj (iii) kaj participacia/lethanipe ande gasave shkole si opcionale/te o manush kamel vov shaj dzal te na naj leske musaj/chi trubul te dzal.”

16) Principo demokratikane governimasko, sar si sikadino/artikulishime ando Artiklo 21 **Univerzale Deklaraciako pala Manushikane Chachipa/Xakaja**, Artiklo 25 katar **Mashkarthemutni Konvencia pala Civilno thaj Politikake Chachipa/Xakaja** thaj ande OSCE standardura shaj utilizin pes pe sa levelura thaj pala sa elementura e governipaske. Po drom te svako shaj egalno te resljarel pire chachipa/xakaja perdal korko-governimaske institucie trubun te utilizin pes principura e demokratiake.

A. Na-Teritoriale Aranzmanura

- 17) Kadi sekcia si ande relacia na-teritoriale autonomiasa – thaj butivar pala late phenel pes “personalo vaj kulturaki autonomia” – savi shaj avel lachi kana e grupa chi beshel/trail po jekh than. Gasave kotora e barederipaske, intjaren ande peste kontrola pala speciale subjektura, shaj len than po levelo e themesko vaj mashkar teritoriale aranzmanura. Ande sa kazura, respekto pala manushikane chachipa/xakaja averenge trubul te avel sekurishime. Maj dur, gasave aranzmanuren trubul te avel sekuritato kade kaj ka avel len lache finansie thaj kade te den shaibe te von lache khelen rola pala lenge publicjno funkcie pal rezultato trubul te avel katar inkluzive procesura (dikh rekomondacia 5).
- 18) Kava naj agor pala e lista funkciengi. But ka avel ande relacia e situaciasa, specialo kana si o puchipe pala trubulipa thaj kamipa/mangipa e minorititurenge. Ande averchande situacie, averchande subjektura ka aven maj but vaj maj zala/maj cerra interesu e minorititurengo, thaj decizije ande kadala umalina/(fields) ka aven ande relacia lenca pe averchande levelura. Varesave umalina/(fields) kotora shaj aven parudine. Jekh kotor pala minorititurenge speciale interesura si kontrolishime opral lenge korko-anavengo vi pala speciale institucie vi pala individuale membrura sar si vi sikadino ando artiklo 11(1) katar **Fremutni Konvencia**. Gindosa pala religia, e rekomodacie chi keren advokatura/chi arakhen e interesura ande relacia governo thaj religiana maj but deso si godo ramosardino/lekhardinio ande kava artiklo. Kadi rekomodacia chi sikavel kaj e minorititurenge institucie trubun te keren kontrola opral media-sa dzi kaj e manusha save si nacionalo minoriteto chi keren korkore pirre media sar si vi garantuime ando Artiklo 9(3) **Fremutne Konvenciako**. E kultura si but aspektura save peren ando fremo kaadale umalinako (fields) sar lacho trajo, urbanizmo, protekcia e chavrengi; o them trubul te lel sama pala minorititurenge interesura kana si pe puchipe gasave topikora/tematora.

B. Teritoriale Aranzmanura

- 19) Si jekh generalo trendo ande Europake thema savo kamel te kerel devolucia e barederipaski thaj implementacia e principonengi pala azutimasko barederipasko serviso (te kerel pes decentralizacia), kade te e decizija keren pes so maj pashe katar e manusha pala save trubul te keren pes decizija. Artiklo 4(3) **Europake Sherutne (Charter) Lilesko pala Lokalo Korko-Governipe** sikada kadale objektivura (golura) sar: “Publicjno

responsabiliteto trubul generalno te avel utilizime katar kodola autoriteta/barederipa save si maj pashe katar e civila. Alokacia/decentralizacia e responsabilitetoski pala aver barederipa trubun te kerel pes po drom te sa avel ekonomiko thaj efikasno.” Teritorialo korkorutno-governo shaj azutil po drom te kerel pes prezervacia pala jekhipa e themesko thaj pe aver rig te bararel o levelo e participaciako e minoritetengo kade kaj ka del pes lenge maj bari rola po levelo e governosko so kerel refleksia pala populaciaki koncentracia. Vi e Federacie shaj astaren kadale objektivura/golura/areslipa, sar vi e autonomiake aranzmanura ando fremo jekhe Federaciako vaj Themesko. Si shaibe vi pala keripe miksuime administraciako. Sar si vi sikadino ande rekomodacia 15, e aranzmanura trubun te aven jekh sar aver ando fremo e themesko pal pe aver rig shaj varirin ande relacia pala trubulipa thaj sikadine kamipa.

- 20) Autonomikane barederipen trubul te avel chachi zor te keren decizja pe legislative, egzekutive thaj juristikane levelura. Barederipe ando fremo e themesko shaj avel pharadino mashkar centrale, regionale thaj lokale autoriteta thaj vi mashkar e funkcie. Paragrafo 35 katar **Copenhagen Dokumento**/Lil sikavel vi aver droma pala “lache lokale vaj autonomikane administracie ande relacia pala specifike xistorikane taj teritoriale trujalipa kondicii/(circumstances)”. I ekspirianca sikavel kaj jekh zor shaj avel ulavdini/chindi respektosa pala umalina (fields) katar publike barederipa tradicionalo utilizime katar centralo governo, khetane e juristikane zorasa (substantivo thaj proceduralo) thaj zor opral tradicionale ekonomie. E populacia save si interreso trubul sistematikane involvirime ande utilizacia gasave barederipaski. Ande jekh vrama, centralo governmento musaj/trubul te intjarel/arakhel (retain) zor po drom te del garancia/kerel sekuritato e zakonosko thaj egaliteto e shaipengo ando them.
- 21) Pe thana kaj e zor shaj avel buxljardini/ulavdini (developed) pe teritorialne baze thaj kade te sikavel efektivo participacia e minoriturengi, kadi zor musaj te avel utilizime gindosa pe minoriteta ando fremo kadale jurisdikciako. Administrative thaj egzekutive barederipa trubun te aven po serviso/te zutin e populaciaki pe sasti teritoria. kava inkljel avri/vazdel pes opre katar paragrafo 5.2 andar **Kopenhagen Dokumento** savo kerel obligacia e OSCE themenge save si participantura te keren sekuritato pe sa levelura thaj pala sa manusha “forma e governoski savi si reprezentativo ando charteri/sherutno lil, ande savo o egzekutivo si responsabilo pala alosardini legislatura vaj elektorato”.

IV. GARANCIE PALA LEGALO PROTEKCIA/ARAKHIPE

A. Konstitucionalne thaj Legalne arakhipa/protekcije

- 22) Kadi sekcia lel sama pala juristikane problema save zutin te phagaven pes varesave aranzmanura. Varesave legalno aranzmanura shaj aven lache utilizime ande varesave kazura, pal o butjarimasko fremo varekana (ande varesave kazura) shaj avel suficiento. Ande sa kazura, sar si sikadino ande rekomodacia 5, aranzmanura trubun te keren rezultato katar putardine procesura. Sar vi sajekh rodel pes stabiliteto po drom te del pes sekuritato kodolenge save si ande relacia e kazosa, specialo/maj but e manushenge save si nacionale minoritetura. Artiklura 2 thaj 4 katar **Europake Sherutne Lilesko/Charteresko pala Korkrutne-Governipe (Self-Government)/** legaripa maj but kamel konstitucionale aranzmanura. Po drom te astarel pes balanso mashkar stabiliteto thaj fleksibiliteto, shaj avel lache te kerel pes specifikacia pala rekonsideracia varesave intervalurengi thaj kade te phagavel pes e politika/te kerel pes depolitizacia e procesurengi thaj te kerel pes palpale analiza e procesurengi save si maj cerra/maj zala pe opozite riga.
- 23) Averchandipe/diferenca mashkar kadi rekomodacia thaj rekomodacia 22 si kaj kadi maj palutni del zor te keren pes testura pala neve thaj inovative rezimura, maj but deso te kerel pes specifikacia e vramaki/terminurengi pala paruvipe/alteracia e aranzmaanurengi save egzistirin. Lache thaj responsabile barederipa/autoriteturavshaj keren/alosaren averchande droma ande averchande situacie mashkar centrale autoritetura/barederipa thaj minorititurenge reprezentantura. Alosaripe gasave dromengo shaj avel lachi ekspirianca maj palal pala e procesura inovaciake thaj implementaciake.

B. Juristikane Draba/Remedies

- 24) Ando paragrafo 30 katar **Copenhagen Dokumento/Lil, OSCE** partcipaciake thema “vazde opre khetane o fakto kaj nacionale-minorititurengo problemo shaj avel lache phagardino ande demokratikano politikasko butjaripasko fremo savo ka avel khetane e zakonosar funkcionalo thaj indepedento krisimaske sistemosa.” Idea pala efektive juristikane draba si sikadini vi ando Artiklo 2(3) katar **Mashkarthemutni Konvencia pala Civile thaj Politikane Chachipa/Xakaja,** pal

“juristikano drabo” si sikadino ando Artiklo 11 **Europake Charteresko/Sherutne Lilesko pala Lokalo Korko-Governipe.**

Juristikani Analiza (review) shaj kerel o konstitucionalo/maj baro krisi khetane relevante mashkarthemutne manushikane chachimaske organurenca. Na-juristikane mehanizmura thaj institucie, sar si e nationale komisie, ombdusmanura, mashkar-etnikane bordura shaj khelen jekh kritikani rola sar si vi sikadino ando paragrafo 27 katar **Copenhagen Dokumento**, Artiklo 14(2) **Mashkartemutne Konvenciako pala Phagavipe/Eliminacia Pe sa Formi katar e rasistikane Diskriminacie**, thaj paragrafo 36 andar **Vienna deklaracia pala Programura thaj Akcie** save si adoptuime/lendine katar Saste Lumaki Konferencia pala Manushikane Chachipa/Xakaja ande 1993-to bersh.